

Megjegyzések a művészet érzelmi és értelmi oldalának viszonyához

NOVÁK ZOLTÁN

E megjegyzések szorosan kapcsolódnak Christopher Caudwell „Illúzió és valóság. A költészet forrásainak vizsgálata” c. művéhez. E könyv jó alkalmat szolgáltathat számunkra, hogy bizonyos vitatott kérdésekben konkretizáljuk a marxista esztétikai felfogást.

Itt elsősorban arra teszünk kísérletet, hogy a Caudwell által nyújtott anyag eredményeinek és fogyatékosságainak felderítése alapján tisztázzuk az értelmi és az érzelmi oldalak viszonyát a művészetben; ez határozza meg a dolgozat jellegét. Célja nem egyszerűen Caudwell nézeteinek ismertetése, hanem e nézetek értékeinek és hiányosságainak megállapítása, s ezek felhasználásával a marxista felfogás kifejtése.

A következő fejtegetésekben kénytelenek leszünk ideiglenesen elhagyni az esztétika sajátos területét és a természettudomány (a fiziológia, a genetika, a pszichológia) segítségét hívni a felmerült kérdések megoldásához. Enélkül nem teljesíthetjük feladatunkat. A marxista esztétika nem tudja a sajátos tárgyából fakadó kérdéseket megoldani, ha nem használ fel bizonyos természettudományos diszciplínákat; elsősorban a pavlovi fiziológiát és a materialista pszichológiát. Napjaink fontos kérdése ez, a marxista esztétikai kutatások további gazdagodása függ ettől, mert e természettudományos elméletek nem külsődlegesen kapcsolódnak az esztétikához.

Ugyanakkor ez a cikk nem tart igényt arra, hogy a könyv egészének értékelését adja, nem foglalkozik a könyvben felvetett minden lényeges kérdéssel. Caudwell esztétikai örökségének feldolgozása még előttünk álló feladat, amelyet minél előbb el kell végeznünk. Ezt követeli tőlünk a marxista esztétika alkotó továbbfejlesztésének szükségessége, de a Caudwell iránti tisztelet is. Ebben az évben emlékezünk a spanyol szabadságharcban fiatalon elhunyt kommunista tudós születésének 55., halálának 25. évfordulójára. Caudwell zseniális gondolkodó volt, és tévedései ellenére jelentős mértékben gazdagította a haladó esztétikai örökséget.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében született dolgozatunk, mely a maga szerény eszközeivel akar hozzájárulni e feladatok megoldásához.

I. A költészet keletkezése

*Caudwell felfogása a költészeetről
mint a genotípus ösztöni részének kifejeződéséről*

Caudwell szerint a költészet az emberré válás folyamatában jött létre. Keletkezése visszanyúlik az ősközösségi társadalom primitív viszonyaihoz, amikor a munkamegosztás még rendkívül fejletlen volt. Társadalmi szükségletek hívták létre, az emberi öntudat kialakulásának egyik fontos mozzanataként.

Caudwell a költészet kialakulását az ősközösségi társadalom jellemvonásainak, a primitív törzs életfeltételeinek elemzése során mutatja meg. Nagyon gazdag és lényegében helyes képét adja a költészet keletkezésének, bár már itt mutatkoznak bizonyos ellentmondások nézeteiben, amelyek a későbbiek során mindinkább kiéleződnek.

A költészet kialakulása az irodalom, a művészet, sőt szélesebb értelemben az ismeret létrejöttét jelentette. Együtt volt még ekkor a költészet, a mágia, a vallás, a történelem, a tánc és a zene. A költészet a „mindenes cseléd” szerepét töltötte be. Ez a differenciálatlan tudat egyszerre volt költészet, vallás, tudomány és a nevelés eszköze; elősegítette a törzs előtt álló feladatok megoldását, a törzs tagjainak beilleszkedését a törzsi életbe.

Szorosan összekapcsolódik a beszéd kialakulásával is, a köznapi beszéd emelkedett formájaként jött létre. A beszédnek ezt az emelkedettségét a metrum és a rím adta meg, s a táncal és a zenével való szoros összefonódása még hangsúlyosabbá tette.

A munkamegosztás még fejletlen. A primitív törzs kollektív tudattal és kollektív érzelmekkel rendelkezik. Ezek az ismeretek és érzelmek még nagyon egyszerűek, és az egész törzs közös sajátjai. A törzs külvilághoz való viszonya inkább érzelmi, mint tudati jellegű. A törzs életét bizonyos kollektív érzelmek irányították, ezeknek felfokozott jelentkezési formája volt a csoportünnepek — a költészet anyaméhe. A csoportünnepek a törzs életének fontos állomásait jelzik (valami nagy zsákmány elejtését, a termes betakarítására való készülődést, ifjúváavatást stb.). A csoportünnepeken a költészet fontos társadalmi hivatást teljesített: a törzs tagjait előkészítette a munkára. Ez az előkészítés elsősorban érzelmi előkészítés volt, az ösztönök erejét — mondja Caudwell — az előttük álló nehéz munkájára kellett irányítani. A csoportünnepeken — a kollektív illúzió világában — a törzs tagjai „gyakorolták” az aratást, hozzászoktak a munkához, a költészet „megédesítette” a nehéz munkát. A költészet kialakulásának társadalmi okait elemezve, Caudwell szemléletes képből összegezi gondolatait; „... a művészet szerves és változó valami, olyan virág a társadalmi növényen, mely együtt fejlődik, együtt növekedik az egész növényvel, mert hiszen ugyanabból az életnedvből táplálkozik, s olyan funkciót tölt be, amely az egész növénynek hasznára válik”.¹

A költészet a törzs kollektív bölcsességének eszköze volt, az ember születő öntudata, de nem az egyéné, hanem a közös emóció világában élő törzsé. A törzsi költészet összegezte az ember ismereteit a természetről, a társadalomról. Ez az ismeret zavaros ismeret volt. Ugyanakkor ez a költészet fejezte ki a törzs kollektív emócióvilágát, ezt az érzést pontosan adta vissza. A törzsi költészet tehát — Caudwell szavaival — zavaros ismeret, de pontos érzés volt.

Már itt, a költészet kialakulásánál felvetődik az ismeret és az érzés viszonya. A probléma itt még embrionális állapotban van. Eddig elsősorban a költészet kialakulásának társadalmi okairól beszéltünk. Részben utaltunk arra, hogyan teljesíti a költészet társadalmi hivatását, mi a költészet. Már a csoportünnepeken megvalósuló költészetrel kapcsolatban feltehető a kérdés: hogyan segíti elő a termes betakarítást? Vajon úgy-e, hogy az aratás fogásainak elemeire tanítja meg a törzs tagjait, tehát ismereteket nyújt, visszatükrözi az aratás folyamatát, vagy a törzs tagjainak ösztöneit, érzelmeit, indulatait készíti elő az aratásra? Caudwell erre a következő választ adja: „... a költészet nem annyira a valóságos gabonamagot vagy az aratás lényegét írja le és fejezi ki — amelyeket hozzásegít a megvalósuláshoz, és amelyek saját létének feltételei —, hanem inkább (kiemelés tőlem, N. Z.) a törzsnek az aratással kapcsolatos emócionális, szociális és kollektív komplexumát tárja fel.”² A válasz tehát nem a merev ez vagy az, hanem az inkább. Caudwellnek ekkor még igaza van. A továbbiakban a probléma mélyebb megértése érdekében el kell hagynunk az esztétika kereteit, s a természettudományt kell segítségül hívunk.

Caudwell rendkívül határozottan törekedett a modern természettudományok új eredményeinek megismerésére és esztétikai hasznosítására. Nem volt leszűkített értelemben esztétikus; különösen az idegfiziológia és a pszichológia eredményeit próbálta meg az esztétika számára hasznosítani. Ezeket az eredményeket mindenekelőtt a költészet kialakulásának és lényegének megvilágítására használta fel. Caudwellnek ez a törekvése számunkra is irányt mutat. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy amikor Caudwell e művét írta, még nem ismerhette megfelelően a pavlovi fiziológiát; kénytelen volt a freudizmus bírálatán keresztül kialakítani a felfogását a genetika, a fiziológia, a pszichológia legtöbb fogalmával kapcsolatban.

Freudhoz való viszonya részletes elemzést érdemelne. Tisztán látja és beható bírálatban részesíti Freud és követőinek szubjektív idealizmusát. Megmutatja a freudi tanok keletkezésének társadalmi körülményeit, azt, hogy a tanítások a válságban levő polgári társadalom testére vannak szabva. Ugyanakkor Caudwell Freud nézeteiben bizonyos pozitív mozzanatokat is vél felfedezni az esztétika számára (az idegbetegségek, az álom, a tudattalan stb. problémáiról van szó). Ezeket igyekszik felhasználni esztétikai nézetei kialakításában. Bármennyire igyekszik a kritika mérlegére helyezni Freudot (ez jelentős mértékben sikerül is), mégis, néhány fontos kérdésben nem tudja leküzdöni hatását. Caudwell gondolkodói nagysága ennek ellenére nyilvánvaló, s csak sajnálni

¹ Christopher Caudwell: Illúzió és valóság. A költészet forrásainak vizsgálata. Gondolat, 1960. 38. o.

² Uo. 34. o.

lehet, hogy nem ismerte megfelelően Pavlov tanítását, amely lehetővé tette volna számára Freud nézeteinek következetes kritikáját.

Caudwell költészetre vonatkozó nézetének lényege az az állítás, hogy „... a költészet speciális módon az egyén genetikus ösztöni részét fejezi ki”.³

Induljunk ki Caudwell problémájából, az ösztönök és a genotípus kérdéséből. Nézzük meg először az ösztönök fogalmát. Tudjuk, hogy pszichés működésünk fiziológiai alapjának folyamatában lényeges szerepet töltenek be a különböző reflexek. Ismerünk feltétlen és feltételes reflexeket. A pavlovi fiziológia igazolta, hogy az ösztönök feltétlen reflexek, olyan velünk született, öröklött válaszreakciók, amelyeket nem kell megtanulni. Az ösztön több feltétlen reflex láncszerű egybekapcsolódása. Az ösztönöket a tudomány még nem tárta fel megfelelően, felosztásuk is elég hiányos. Ismerünk védekező, táplálkozási, nemi, szülői, tájékozódási ösztönt, a fiziológiai képességek szabad kibontakoztatására törekvő ösztönét. Az ösztönök szerepe, jelentősége az emberi személyiség kialakulásában sincs még megfelelően kidolgozva. Ezért is tapasztalható, hogy sokszor visszaélnek az ösztön fogalmával. Az azonban a fiziológia eredményeinek tükrében igazoltnak tekintendő, hogy az emberré válás folyamatában, majd az emberi történelem folyamán a feltételes reflexek szerepe — a feltétlenekéhez viszonyítva — nő. A feltételes reflexek sajátos kortikális kontrollnak vetik alá a feltétleneket a külvilághoz való alkalmazkodás folyamatában. A materialista pszichológia eredményei pedig a tudatos lelki tevékenység primátusát igazolják az ösztönökkel szemben.

Számunkra fontos, hogy már itt röviden megnézzük Freud elképzelését az ösztönökkel kapcsolatban. Freud két, egymástól alapvető módon különböző ösztönt tételez fel: a nemi ösztönt (vagy eroszt) és az agresszív ösztönt. A nemi ösztön feladata az élő szervezet egyesítése; az agresszív ösztön feladata az élő szervezet megsemmisítése, átváltoztatása szervesetlen dologgá. Freud szerint ezek az ösztönök az okai az ember minden cselekvésének, sőt a társadalom mozgása is az emberi ösztönökből vezethető le. Freud különösen a nemi ösztönöknek tulajdonít nagy jelentőséget: „Az így elhasznált ösztönörök között a nemi gerjedelmek jelentős szerepet játszanak; ezek a gerjedelmek aközben szublimálódnak, azaz szexuális céljaiktól eltérülnek, és szociálisan magasabban álló, immár nem szexuális célok felé irányulnak. Ez az építmény azonban ingatag, a szexuális ösztönök megfékezése nem teljes, minden egyes embert, akinek a kulturális közönséghez csatlakoznia kell, az a veszély fenyegeti, hogy nemi ösztönei az illetén felhasználás elől visszatörpánnak”. Ilyen szublimálódott nemi ösztönnek tartja Freud a művészetet is.

Láttuk, hogy az ösztönök vele született, öröklött válaszreakciók. Itt felvetődik azután az a probléma, hogy milyen tulajdonságok öröklődhetnek. Öröklődhetnek-e a szerzett tulajdonságok? Ha igen, hogyan megy végbe az öröklődés? A vele született tulajdonságok öröklődése elismert tény. A vita a szerzett tulajdonságok átöröklése körül folyik. Látni kell azonban, hogy a szerzett és a vele született tulajdonságok éles, elvi elhatárolása helytelen. Mindkettő a környezethez való alkalmazkodás folyamatában alakult ki. A központi probléma itt a környezet, a természeti és a társadalmi környezet hatásának értékelése a személyiségre. Ha csak a vele született tulajdonságok öröklődését fogadjuk el, akkor ezzel akarva-akaratlanul a környezeti tényezők személyiségformáló szerepét csökkentjük.

A mai tudomány hajlik afelé, hogy a modern génelmélet materialista elemeit összekapcsolja a micurinizmussal, a „fellazított öröklődés” által körülhatárolt problematikával. A „fellazított öröklődés” lényege, hogy csak azok a változások válnak örökletessé, amelyek hatásukat az élő anyag „legbelsejére” is kifejtik. Mindennek következtében a tudomány mai állása szerint azt lehet mondani: vannak gének (az öröklődés hordozói), ezek azonban nem függetlenek a környezettől. Ugyanakkor nem minden környezeti változás idéz elő örökletes tulajdonságokat; csak azok a környezeti változások (tehát olyan szerzett tulajdonságok öröklődhetnek), amelyek a részecskék anyagcseréjét tudják módosítani.

Ez után a szükséges kiterő után térjünk vissza az esztétika sajátos területére. Most már könnyen világosságot deríthetünk Caudwell idézetének értelmére: „... a költészet speciális módon az egyén genetikus ösztöni részét fejezi ki...”.⁴ Az eddigi ismereteink birtokában ezt úgy is megfogalmazhatjuk: a költészet tárgya azok a feltétlen ref-

³ Uo. 25. o.

⁴ S. Freud: Bevezetés a pszichoanalízisbe. Budapest—Wien, 3. (propaganda) kiadás, 17. o.

⁵ Christopher Caudwell: Id. mű. 25. o.

lexek láncolatából előálló ösztönök, amelyek öröklődnek, s amelyeket a költészet speciális módon fejezi ki. Nézzük meg, hogy Caudwell hogyan értelmezi az ösztönöket, a genotípust, milyen ellentmondásokkal találkozunk, és azokat hogyan próbálja megoldani.

Az első részben eljutottunk addig, hogy a költészet „... inkább (kiemelés tőlem, N. Z.) a törzsnek az aratással kapcsolatos emocionális, szociális és kollektív komplexumát tárja fel”.⁶ Újra hangsúlyozzuk: Caudwellnek ekkor még igaza van. Ezen a következőt értjük: a költészet, amely kialakulásakor kifejezi a törzs kollektív személyiségét, inkább telített volt ösztönök kifejezésével.

Az emberiség történelme folyamán azonban a feltétlen és a feltételes reflexek viszonya megváltozik, mind nagyobb mértékben a feltételes reflexek, a tudatos pszichikai tevékenységek ellenőrzik az ösztönöket. Az, hogy Caudwell ekkor az érzelem és az ismeret vitájában inkább az érzelem pártjára áll, általános felfogásából fakad. Ennek helytelensége csak akkor derül ki, ha figyelembe vesszük, hogy mit tekint érzelmenek.

Érzelmen Caudwell „valamely ösztön pszichikai vetületét” érti.⁷ Itt csúszik tévútra az egész gondolatmenet! A társadalom fejlődésével ugyanis maga a genotípus változik; a változás lényege éppen bizonyos feltételes reflexek, bizonyos szerzett tulajdonságok öröklődése. Míg az emberré válás folyamatában az emberi személyiség lényegét egy ideig jobban meghatározhatták az ösztönök, egy bizonyos ponton az ösztönöknek már alárendelt (de nem elhanyagolható) szerep jutott. Vajon tükröződik-e ez a változás Caudwell koncepciójában? Vizsgáljuk meg részletesen felfogását a maga ellentmondásos gazdagságában; mit is jelent számára e tétel: a költészet a genotípus kifejeződése.

Caudwellnél is felvetődnek azok a problémák, amelyekkel a genotípus tudományos meghatározásánál találkozunk. Küszködik azzal, hogy a genotípust változatlanak vagy változónak fogja-e fel. Hisz a genotípus értelmezése meghatározza a költészetről vallott felfogásának lényegét. Caudwell a genotípus fogalmának meghatározásával komolyan nem foglalkozik. Egy helyen a következőket mondja: „... az ösztönös genotípus nem egyéb, mint tudattalan és dinamikus vágy...”.⁸ Látja, hogy a genotípusnak ez a felfogása ellentmondásokat rejt magában. Így fogalmazza meg a genotípus ellentmondásait: „Mármost a genotípust két aspektusból lehet szemlélni: felfoghatjuk időtlennek és idővel telítettnek, változatlanak, de változékonyak, általánosnak és partikulárisnak.

a) Időtlen, változatlan, általános abban az értelemben, hogy lényegileg állandó minden társadalomban és minden emberben. Van benne egy lényegbeli hasonlóság...

b) Mégis, mivel a genotípusok gének halmazából tevődnek össze, a hasonlóság alatt individuális különbségek rejlenek. A gének szüntelen keveredése új egyéniségek megjelenését idézi elő.”⁹

Mi következik a költészet számára a genotípus fenti sajátosságából? Miután kifejti, hogy a genotípus miért időtlen és állandó, megjegyzi: „A költészet ezt az állandó ösztöntényezőt fejezi ki.”¹⁰ Nem sokkal lejjebb: „A költészet azt a szabadságot fejezi ki, amely a társadalomban élő ember általános, időtlenül egységes voltában van meg... beszél halálról, szerelemről, reményről, bánatról és kétségbeesésről, mivel ezeket minden ember átéli.”¹¹ Caudwell ezzel végeredményben a költészet számára változatlaná, állandóvá teszi a genotípust; hisz ha változik is, ez nem érinti a költészetet, mert a költészet a genotípus időtlen, állandó, nem változó részét fejezi ki. Véleményünk szerint ez az alapvető hiba Caudwell koncepciójában, ez határozza meg a költészetéről vallott felfogását. E nézet az oka annak, hogy Caudwell, végső fokon, tagadja a költészet visszautkröző szerepét. E problémakör részletes vizsgálatára a későbbiek során még visszaterünk.

A genotípusnak ezek az állandó ösztöntényezői különböző érzelmekben jelentkeznek, s Caudwell szerint ezek az érzelmek alkotják a költészet tárgyát. Azok az érzelmek, amelyek kapcsolódnak a halálhoz, a szerelemhez, amelyek reménylét vagy bánattal töltik el az embereket. Ezek az érzelmek alkotják a közös emóció világát, s jelentik a „közös én”-t. A genotípus ösztöni részének állandósága miatt az emberek érzéseiben, érzelmeiben hasonlóság mutatkozik. Ez az érzelmi hasonlóság a „közös én” lényege,

⁶ Uo. 34. o.

⁷ Uo. 243. o.

⁸ Uo. 259. o.

⁹ Uo. 206. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

amely a törzsi csoportünnepeken különös élességgel nyilvánult meg. Ezt a „közös ént” fejezi ki a költészet, s ez által a mindenkiiben meglévő érzelmeket hasznos társadalmi irányba tereli. „A művészet a belső érzéseknek és vágyaknak valóságos új világegyetemét tárja fel az egyén előtt. Felfedi az ösztönök és a „szív” végtelenül gazdag, rejtett képességeit. . .”¹² A költészet által kiváltott érzelmek azután lehetővé teszik, hogy az ember felhasználja az ösztönerejét a természet elleni harcban.

A költészet kialakulásakor láttuk, hogy társadalmi szükségletek hozták létre. Most újra vissza kell térnünk ehhez a problémához, és konkrétan kell megnéznünk a költészet keletkezését. Nagyon fontos problémák vetődnek újra fel, s ezek megértése fényt vet Caudwell ama központi gondolatára, hogy a költészet a genotípus ösztöni részének kifejeződése.

Caudwell szerint a költészet számára az alapvető ellentmondás az ember és a természet, az ember és a környezet közötti ellentmondás. Ez az ellentmondás határozza meg mind a költészet, mind a társadalom fejlődését. Ezt az ellentmondást sokszor a szubjektum-objektum viszonytal fejezi ki. Vizsgáljuk meg az ellentmondás két oldalát: Mi az ember lényege, milyen összetevői vannak az emberi személyiségnek? Caudwell a következőket írja: „Amikor 'emberről' beszélünk, akkor a 'genotípusra' vagy egyénre gondolunk, az ösztönemberre, amilyenek született. . .”¹³ Ez az ember azonban konkrét társadalomban mint konkrét ember nő fel, s ezért bizonyos különbségek vannak a különböző korok emberei között. Caudwell felfogása szerint azonban a költészet szempontjából ezek a különbségek elhanyagolhatók. Azért is elhanyagolhatók, mert az emberi lényeg meghatározásában Caudwell a genotípus ösztöni részének tulajdonít döntő szerepet, s ha el is fogadja, hogy a genotípus egy része a társadalmi környezetre hatásra változik, ez nem érinti az emberi lényeg változását. Ezzel a felfogással nem lehet egyetérteni. Az emberi személyiség lényegét nem a vele született ösztönök adják, hanem azok a konkrét társadalmi viszonyok, amelyekbe beleszületik, amelyek osztályszerűen determinálják a személyiség lényegét, és amelyek cselekvésének alapját képezik. Az osztálytársadalomban ezek a társadalmi viszonyok osztályviszonyok, s az egyén osztályviszonyának minőségét a termelőeszközhöz való viszonya határozza meg. A termelőeszközhöz való viszony determinálja a társadalmi termelésben elfoglalt helyét, a megtermelt javakból való részesedésének módját és mértékét stb. E társadalmi viszonyok összessége jelenti a társadalmi létet, az egyén konkrét viszonyai határozzák meg a létének konkrét minőségét. Ez az adott társadalmi lét létrehozza a neki megfelelő társadalmi tudatot. A személyiség lényegét tehát azok a társadalmi viszonyok határozzák meg, amelyek a személyiség társadalmi létét meghatározzák, determinálják a tudatát. Ezek dialektikus ellentmondásának következtében, általuk kölcsönösen meghatározva születik meg az adott személyiség. Nyilvánvaló, hogy a személyiség vonásainak kialakulásában a vele született ösztöntényezőknél is van szerepük. A személyiséget meghatározó tényezők közül különösen a vérmérsékletre, az adottságokra, a hajlamokra lehetnek nagy befolyással. De nyilvánvaló az is, hogy, például, a jellem alakulása szempontjából nincs döntő jelentőségük. Hisz a jellem az akaratit (s itt rendkívül nagy jelentősége van a tudatosságának, ideológiai tényezőknél) és erkölcsi vonatkozású személyiségjegyeket foglalja magában.

Azért foglalkoztunk részletesebben ezzel a problémával, mert számunkra a személyiség tudományos értelmezése rendkívül fontos a költészet megértése szempontjából.

Caudwell alapvető hibája, hogy nem tudja konkretizálni azt a tényt, hogy az ember társadalmi lény, s miután kiemelkedett az állatvilágból, fejlődését lényegében társadalmi törvények határozzák meg. Caudwell eltúlozza az ösztönök szerepét; ennek egyik oka, hogy a költészet kialakulását vizsgálva, megreked az ősközösség primitív viszonyaiban, amikor — a társadalmi viszonyok fejletlensége miatt — az emberi személyiség meghatározásában az ösztönöknek kétségkívül jelentősebb szerepük volt. A másik ok Freudhoz való viszonyában keresendő. Caudwell helytelen felfogása az emberi személyiség lényegét illetően egyik oka annak, hogy a költészetben a genotípus ösztöni részének kifejeződését látja.

Ezt a helytelen vonalat folytatja, amikor megvizsgálja azt a kérdést, hogy milyen ellentmondások hajtják előre a társadalmat s vele a költészetet. A következőket írja: „Az ösztön és a kulturális környezet között levő ellentmondás a társadalom primér sajátossága. . . ugyanúgy ez az általános ellentmondásosság hajtja előre minden társadalom fejlődését.”¹⁴ A költészetet is ez az ellentmondás hajtja előre, ez hozza létre a művészetet.

¹² Uo. 157—158. o.

¹³ Uo. 139. o.

¹⁴ Uo. 128. o.

Caudwell szavával a költészet „nyilvánvalóan csak annak az ellentmondásnak speciális formája lehet, mely a társadalom egész mozgásának hajtóereje — az ösztönök és a környezet közti ellentmondásnak, az ember és a természet végnélküli harcának, amely maga az élet”.¹⁵

Itt két probléma vetődik fel: a) Tényleg az ösztön és a környezet ellentmondása határozza-e meg a társadalom mozgását? b) Mi az ember és a természet ellentmondásának jellege? A két probléma szorosan összefügg, mert Caudwell a környezeten legtöbbször természeti környezetet ért. Caudwell nézeteivel újra nem lehet egyetérteni. A társadalom mozgását nem az ösztön és a környezet (akár természeti, akár kulturális) ellentmondása határozza meg. A marxista filozófia tudományosan igazolta, hogy a társadalom változását a társadalom belső ellentmondásai hozzák létre. Ezek a belső ellentmondások elsősorban a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásai, amelyek az osztályharc áttételével, a társadalmi forradalom eredményeként változtatják meg a társadalmat. Itt Caudwell újra túlzott jelentőséget tulajdonít az ösztönöknek, s a társadalom sajátos minőségét s ennek jelentőségét nem látja, nem értékeli megfelelően. Emlékezzünk Freud nézetére: A társadalom változása az ösztönöktől függ. Caudwell az ösztönök és a környezet ellentmondásából vezeti le a társadalom változását, tehát nem kizárólag magukból az ösztönökből, de még így is látható, hogy nem tudott a freudi nézetektől teljesen megszabadulni.

Ha a másik problémát megnézzük, ott is a sajátos társadalmi viszonyok jelentőségének meg nem értését tapasztaljuk. Van-e ellentmondás az ember és a természet között? Caudwell számára ez az ellentmondás közvetlen, az ösztönember és a természet ellentmondása. Nyilvánvaló, hogy az ember és a természet között van ellentmondás, ez azonban nem olyan, mint amilyennek Caudwell felfogja. Az ember és a természet közötti ellentmondás sajátos anyagcsere. Ez az anyagcsere a munkafolyamatban valósul meg. A munkafolyamat azonban mindig társadalmi aktus, az ember és a természet közé közvetítő kapocsként mindig beékelődik a társadalom, s ezért az ember és a természet ellentmondása a társadalmon keresztül valósul meg. S ezért ez az ellentmondás nem közvetlen. Ebben a viszonyban nem látni a társadalom közvetítő jellegét, nagy hibákhoz vezet. Az ember harca a természettel, az a törekvése, hogy a természet felett uralkodjék csak a társadalmon keresztül, ennek segítségével valósulhat meg, s ezért a társadalom, belső ellentmondásai befolyásolják az ember és a természet közötti ellentmondást. Itt ellentmondásos a társadalom szerepe. Egyrészt nyilvánvaló, hogy csak a társadalomba szerveződött ember képes urrá lenni a természet erőin, másrészt az osztálytársadalom bizonyos ellentmondásai hátráltatják az embert a természet erőinek megszelídítésében. A maga ellentmondásos bonyolultságában a társadalom az egyetlen lehetséges eszköz, amelynek közvetítésével az ember és a természet ellentmondása állandóan megoldódik, hogy magasabb fokon újra létrejöjjön. S ebben az ellentmondásban mindinkább a fő oldal a társadalmi ember, aki a természet erőit a maga szükségleteire használja fel. Ha találnuk is Caudwellnél esetleges megjegyzéseket a társadalom szerepét illetően, koncepciójából a természet és az ember ellentmondásában a társadalom szerepének megértése hiányzik.

A társadalom közvetítő szerepének meg nem értése nyilvánul meg Caudwell szubjektum-objektum fogalompárjában is. Ezáltal a való világ ellentmondásai leegyszerűsödnek a szubjektum-objektum ellentmondására, ahol a szubjektum a genotípus, az objektum pedig a természet. A probléma újra visszavezet bennünket az ősközösségi viszonyokhoz, ahol Caudwell gondolatilag megrekedt. Hisz nyilvánvaló, hogy az ősközösségi társadalom embere és a természet ellentmondásában a társadalomnak nem volt annyira domináló szerepe, mint a későbbiek folyamán. Persze, itt sem lehet elhanyagolni, hogy ez az ellentmondás a társadalom közvetítésével valósult meg, de látni kell, hogy ekkor ebben az ellentmondásban nagyobb szerepük volt az ösztönöknek.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Caudwell számára a költészet kialakulásának oka az ösztönök és a környezet ellentmondása; feladata, hogy az ösztönök erejét felhasználja az emberek előtt álló feladatok megoldására. A költészetben a genotípus ösztöni része fejeződik ki, amely különböző érzelmekben jelentkezik, ezek örök, időtlen, minden emberben meglevő érzelmek, ezek alkotják a „közös én” világát. Mint rámutattunk, Caudwell felfogásának helytelensége a személyiség hibás értelmezésében, a társadalom fejlődésének, az ember és a természet közötti ellentmondás helytelen felfogásában található. Ennek következtében az ösztönöknek túlzott jelentőséget tulajdonít, lebecsüli a társadalom és a társadalom létéből fakadó meghatározottságokat. Mindez lényegében meghatározza a költészetéről vallott felfogását.

¹⁵ Uo. 201. o.

II. A költészet sajátosságai

A tudomány és a művészet más formáihoz való viszony

Az eddig elmondottak egyáltalán nem jelentik azt, hogy Caudwell megállapításai a költészetet illetően nem tartalmazznak értékes mozzanatokat. Caudwell a költészet egyik lényeges oldalára, az érzelmeket kifejező evokatív oldalára irányítja a figyelmet. S ezen a téren sok zseniális megállapítása van, amelyekkel érdemes behatóan foglalkozni. Így kísérletet tesz arra, hogy megmutassa a költői mű létrejöttének mechanizmusát. Különösen azért jelentősek megállapításai, mert szinte feltáratlan problémákkal foglalkozik.

Nem térek ki mindazokra a kérdésekre, amelyeket érint, csak néhányra. A költészet egyik legfontosabb jellegzetessége, Caudwell szerint, a ritmus. Szerinte ez hangsúlyozza a költészet kollektív természetét: „... a ritmus természete finoman és érzékenyen kifejezi a pontos egyensúlyt a költői mű ösztön-tartalma vagy érzelmi tartalma és ama társadalmi viszonyok között, amelyek révén az érzelem kollektíve kifejezésre jut”.¹⁶ A ritmus által az ösközösségi társadalom emberei bizonyos fiziológiai lüktetés állapotába kerülnek egymással, visszavonulnak önmagukba, a közös „én”-hez, s ezáltal kapcsolatba kerülnek egymással, sajátos nyáj-közösséget alkotnak, amely ösztönös közösség, szemben a tudatos közösséggel.

A költészet egy másik sajátossága az, hogy nehezen fordítható le más nyelvre. Ez a szavak sajátosságából fakad. A költészetet alkotó szavaknak két lényeges tulajdonságuk van. Van érzelmi, emócionális oldaluk és van értelmi oldaluk, jelentésük, amely a külvilágra vonatkozik. Caudwell írja: „Tény, hogy a szó valami eszmén kívül még bizonyos affektív 'izzást' is kivált, amelyet nem lehet fordítás útján tovább adni.”¹⁷

Caudwell a költészet mechanizmusát az álommunkához hasonlítja. Ezzel a kérdéssel egy kicsit bővebben foglalkozunk, mert Caudwell felfogásának fontos részét teszi ki. Caudwell a freudi tanításokból indul ki, lényegében elfogadja Freud tanítását az álom sajátosságait illetően. A költészetet az álommal hasonlítja össze, kifejti, hogy miben egyezik meg vele és miben különbözik tőle. Ahhoz, hogy ezt megértsük, röviden ismeretünk kell Freud felfogásának néhány problémáját az álommal kapcsolatban. (Itt sem célnak az egész freudi álomkoncepció kifejtése és kritikai vizsgálata, csak annyiban érintjük, amennyire Caudwell nézeteinek a megértéséhez szükséges.)

Freud megkülönböztet nyilvánvaló (manifeszt) és lappangó (latens) álomtartalmat. Nyilvánvaló álomtartalmon azt érti, hogy mire emlékszünk, mi marad meg az álomból reggel, amikor felébredünk. A lappangó álomtartalmon azt érti, hogy amikor elgondolkodunk a nyilvánvaló álomtartalmon, mi jut eszünkbe; ami ekkor az agyunkba ötlik az álom kapcsán, az a lappangó álomtartalom. „A lappangó álomtartalmat nyilvánvalóvá változtató folyamatot álommunkának nevezem el” — mondja Freud.¹⁸ Az álommunkával kapcsolatos nézetét Freud a következőképpen summázza: „... az álommunka az álomgondolatoknak álomtartalommá változtatását jelenti, azt kell mondanunk, hogy az álom munkája nem alkotó munka, nem fejlesz egyetlen reá jellegzetes fantáziát sem, nem ítélt, nem következtet, egyáltalán semmi egyebet nem tesz, mint hogy az anyagot sűríti, eltolja, érzékletessé alakítja, amihez még egy nem minden esetben történő utolsó darabkája járul az álom munkájának: a magyarázó megoldozás.”¹⁹

Caudwell kifejti, hogy a költészet technikája azért hasonlít az álom technikájához, mert mindkettő egocentrikus. A kétfajta egocentrizmus között azonban különbség van. A költészet a közös „ént” fejezi ki, az álom az egyénit. Az álomképek a szabad asszociáció következtében jönnek létre, míg a költészet képei az irányított érzés következtében: a közös „én” által determináltan. S éppen ezért a költészet alkotó jellegű, az álom pedig nem az.

Az álomhoz hasonlóan a költészetben is van egy manifeszt és egy latens tartalom. A költészet manifeszt tartalmán Caudwell azt érti, hogy el tudjuk mondani tartalmát, azt, hogy miről szól a költemény. A költészet latens tartalma jelenti emócionális tartalmát, amely majdnem teljesen megsemmisül, ha elmondjuk a költemény tartalmát. A manifeszt tartalom mármost a költészet racionális része, a valóság visszatükrözése, a latens tartalom a költemény emócionális, affektív tartalma. Ez a latens tartalom azonban nem egyszerűen emóció, hanem szervezett emóció. A manifeszt és a latens tartalom összefügg a költészetben. A költeményeket e két szempont, manifeszt és latens tartalmuk szerint

¹⁶ Uo. 126. o.

¹⁷ Uo. 132. o.

¹⁸ S. Freud „Az álomról”. Budapest, 14. o.

¹⁹ Uo. 41. o.

ftéljük meg. Általában úgy, hogy a régi költőket a latens tartalom affektív tónusai szerint, az új költőket, akiktől elvárjuk, hogy új ismereteket adjanak a világról, a manifeszt tartalom szerint. Caudwell ugyanakkor megállapítja: „Az a jó költő, aki mindkettőt magas színvonalon tárja elénk.”²⁰ Majd hozzáteszi: „De azért bármi is a manifeszt tartalom, nem az a költemény célja. A cél a manifeszt tartalom felé irányuló specifikus emocionális szervezet, melyet a felszabadult affektusok hoznak létre.”²¹

A költészet e két tartalmának a megkülönböztetése nagyon lényeges. Probléma azonban a két tartalom helyes viszonyának megállapítása. Caudwell, követve a megkezdett irányvonalat, a kétféle viszonyának megállapításában teszi felfogását a költészet tartalom egységének a kihangsúlyozása a fontos, a manifeszt tartalom elsődlegessége mellett — ellentétben Caudwell-al, aki a latens tartalom elsődlegességét hirdeti.

Caudwell igyekszik összehasonlítani a költészetet a művészetek többi ágával. Ez az összehasonlítás azért is érdekes, mert ezáltal világosabbá teszi felfogását a költészet lényegéről. Itt is csak néhány jellemző gondolatot ragadunk ki.

Caudwell számára a művészet a genotípus kifejeződése. Egyes művészetek inkább a genotípus ösztöni részét, mások inkább a változó részét fejezik ki. Mint láttuk, a költészet a genotípus ösztöni részét fejezi ki. Mely művészetek fejezik még ki, Caudwell szerint, a genotípus ösztöni részét? „A festészetben, a költészetben és a melódiában közös az a vonás, hogy inkább az emberi faj időtlen, egyetemleges minőségét tartalmazza, mint az emberi egyedek valamely csoportjának érdekes szub-komplikációt.”²² Másutt kijelenti: „A zene externális világa nem azért van, hogy a világot ábrázolja, hanem azért, hogy a genotípust ábrázolja.”²³

Már több ízben szözlünk az emberi faj időtlen, egyetemleges minőségéről, amely mindenkié közös. Vannak-e ilyen tulajdonságai az emberiségnek? Nyilvánvaló, hogy vannak. Egyrészt léteznek azok az ösztönök, melyek a maguk általánosságában minden ember sajátjai (de ugyanúgy mondhatnánk, hogy minden magasabb rendű állat sajátja is). Ugyanakkor az emberi történelem folyamán létrejönnek bizonyos vonások, amelyek az emberi faj tulajdonságává válnak. Nyilvánvaló, hogy ezek a közös, minden emberre jellemző, általános emberi vonások is összetevői az emberi személyiségnek. A probléma csak az, hogyan értékeljük ezek jelentőségét, szerepét az emberi személyiség meghatározásában. Láttuk azt, hogy az ösztönök változó szerepet töltenek be. Az emberi történelem folyamán létrejött általános emberi vonások szerepét sem szabad túlértékelni, hisz az osztálytársadalmak idején ezek a vonások felszívódnak az osztályszerűen meghatározott személyiségjegyekben, és lényegesen nem befolyásolják a személyiségek arculatát. Emellett tudnunk kell azt is, hogy az ösztönök is válaszreakciók, a valóság visszatükrözésének sajátos formái. Ennek következtében a személyiségmeghatározó jegyek között nincs egyetlen egy sem, amely nem a valóság emberi elsajátításának folyamatában jött volna létre.

A művészetnek azonban van olyan ága is, amely a genotípusnak nem az ösztöni, nem a közös emberi vonásait fejezi ki, hanem a genotípus változó részét. Caudwell elsősorban az elbeszélést és a regényt tartja ilyen művészetnek. A következőket mondja a regényről: „A regényíró ellenben a maga 'énjét' nem csupán az általánosított emberi 'énnel' egyeztetni össze, . . . hanem azokkal a konkrét 'énekekkel' is, amelyek a társadalom individualizációja révén kifejlődtek. Ennélfogva a regény valamennyi tartalma nem egy 'énre' van betájolva, mint a költészet, hanem objektív világgá válik. . .”²⁴ Ennek okát abban látja, hogy a regénynél nem az emocionális oldal a döntő, hanem az értelmi oldal, amely a valóság változásait visszatükrözi. Kifejti, hogy a regény a társadalmi fejlődésnek azon a szakaszán jött létre, amely sokkal több mozgást, változást eredményezett, mint a megelőző társadalmak: a kapitalizmusban Caudwell természetesen téved, amikor azt gondolja, hogy a genotípus változó részét csak a regény képes kifejezni. A művészetek valamennyi formája képes erre.

A művészet és a tudomány összehasonlításánál is folytatja az előzőekben bírált irányvonalát: „A művészet az érzés nyelvén mondja el nekünk, hogy mik vagyunk. A tudomány pedig a megismerés nyelvén mondja el, hogy mit jelent mindaz, amit látunk.”²⁵ Szerinte a művész az élet szubjektív oldala iránt, a tudós az élet objektív oldalai iránt

²⁰ Christopher Caudwell: Id. mű, 216. o.

²¹ Uo.

²² Uo. 249. o.

²³ Uo. 241. o.

²⁴ Uo. 228. o.

²⁵ Uo. 261. o.

érdeklődik, s ezáltal a tudomány a világot, a művészet pedig az embereket változtatja meg. Caudwell felfogásában is bizonyos helyes momentumok keverednek helytelenekkel. Nyilvánvaló, hogy amikor az ismeretet csak a tudomány számára tartja fenn, akkor ezzel tagadja a művészet visszatükröző sajátosságát. Ugyanakkor érez egy reális problémát. Az emberi tudat és öntudat viszonyáról van szó. Míg a tudomány az emberi tudat szféráját fogja át, addig a művészet az öntudat szféráját. Bár a tudat és az öntudat közé nem szabad kínai falat húzni, de megkülönböztetése szükséges, s a tudomány és a művészet különbsége reális különbségüket fejezi ki.

A költészet sajátosságainak elemzését ezzel nem merítettük ki, Caudwell keresi ezt a sajátosságot; nem találja kielégítőnek Arisztotelész mimesis-elmét, rámutat, hogy ez az „utánzás” nemcsak a költészet sajátossága. A költészet sajátossága vizsgálatánál mindenütt a költészet érzelmelt szerepét hangsúlyozza, rámutatva, hogy a költészet célja ezáltal az emberi öntudat formálása. A költészet érzelmelt szerepének hangsúlyozásában igaza van, de helytelenül fogja fel az érzelmeket. Téved, amikor nem látja, hogy az érzelmek is a valóság visszatükröződésének sajátos formái.

III. Az emocionális és az értelmi viszonya a művészetben.

A művészi visszatükrözés problémája

Az eddigiekben láttuk, hogy Caudwell sokrétűen foglalkozott a költészet emocionális, evokatív sajátosságával. A költészet evokatív szerepének megmutatása rendkívül fontos. A marxista esztétika még adós a művészet evokatív szerepének kidolgozásával. Caudwell egyik nagy érdeme, hogy erre tesz kísérletet, s ha megoldásával nem is érthetünk egyet, de hangsúlyozni kell, hogy e probléma helyes megoldásához rendkívül komoly mértékben hozzájárul.

Az érzelmi és az értelmi viszonyának helyes megoldása azért is rendkívül fontos, mert a művészetek mai gyakorlata napról-napra olyan kérdéseket tesz fel az esztétika számára, amelyekre e probléma megoldása nélkül nem lehet válaszolni. Nem volt véletlen, hogy pl. a „Szerelmem Hirosima” c. film olyan egymásnak ellentmondó véleményeket váltott ki. Nem véletlen, hogy egyesek értetlenül állnak napjaink filmművészetének, képzőművészetének egyes sajátosságai előtt. Az érzelmi viszonyának problémája rendkívül bonyolult, értelmezésében különböző hibás végletek találhatók.

A dekadencia művészeti gyakorlatának és elméletének egyik fő irányzata a művészet érzelmi oldalának hangsúlyozását kétségtelenül a valóságtól való elfordulás igazolására használja fel. Ennek nyilvánvalóan reakciós, osztályérdekeket szolgáló okai vannak. Az imperialista burzsoázia érdekeit szolgáló művészeknek el kell fordulniuk a valóságtól, mert ez a valóság nem a burzsoázia érdekei szerint fejlődik, s ezért vagy meg kell hamisítaniuk a művészi ábrázolás során, vagy hátat kell neki fordítaniuk. Nagyon sok szubjektíve becsületes polgári művész azzal fejezi ki lázadását a fennálló valóság ellen, hogy elfordul tőle. S ilyenkor, tagadva a művészet valóságtükröző sajátosságát, azt hirdetik, hogy a művészet feladata az „önkifejezés”, a lelki élet ábrázolása. Azt hirdetik, hogy a művészet irracionális, célja az ember ösztönéletének, a tudattalannak a megszólaltatása. Erre a művészeti gyakorlatra és esztétikai elméletre rendkívül nagy befolyást gyakorol Freud tanítása.

A művészeti dekadenciát azonban nem lehet úgy leküzdeni, hogy nem ismerjük el a művészet evokatív szerepét, nem látjuk rendkívüli hatását az emberi érzelmek felkeltésében. Sajnos, sok marxista esztétikus a dekadencia „mélypszichologizmusa” elleni harcban hajlamos arra, hogy megfélemezze a művészet érzelmi oldaláról.

Ez a másik véglet, amely nem látja a művészetek evokatív szerepét (esetleg szóban elismeri, de nem tesz semmit annak érdekében, hogy komolyan dolgozzon e szerep megmutatásán). Ezáltal a művészeteket egyoldalúan racionálissá, hideggé teszik. Ezek a nézetek elvont általánosságban hagyják a művészet visszatükröző szerepét. Számukra a művészet csak az ismeretközlésnek egyik formája. Nagyon sok esztétikus, aki egyébként becsületesen igyekszik védelmezni a művészi realizmus koncepcióját, ebben a betegségben szenved.

A nagy művészetek gyakorlata egyik véglet nézeteit sem igazolja. Az igazi művészet mindig e két nézet szintézisét jelenti, magában foglalja az érzelmi és az értelmi oldalakat. Hisz ha a műalkotás teljesíteni akarja társadalmi hivatását, akkor az egész emberhez kell szólnia, s ez az egész ember érző és gondolkodó lény. Nyilvánvaló, hogy a különböző műalkotások között vannak olyan különbségek, hogy az egyik evokatív hatása jelentősebb, mint a másiké, avagy egyik jobban ragadja meg az emberi intellek-

tust, mint a másik. Ez függ a művész egyéniségétől, a feldolgozott anyagtól, a műfajtól, s azoktól a társadalmi viszonyoktól, amely között a mű született. Nézeteink igazolására elég az utóbbi idők két szovjet filmjére utalnunk; Romm „Egy év kilenc napja” és Tarkovszkij, a fiatal szovjet rendező „Iván gyermekkorra” c. filmjéről van szó. Romm filmje intellektuálisabb, mint Tarkovszkijé. Itt minden egyes szónak fontos értelmi jelentősége van, maga a téma is intellektuális jellegű. Tarkovszkij filmje jobban hat az érzelmekre, mint Rommé. Témája nem új, a szovjet filmművészet már sokszor feldolgozta (egy kislány a második világháborúban felderítőként harcol). Miért jelentős filmalkotás mégis?

Azért, mert az érzelmekre való hatása kiváló; gazdagabbak leszünk a film megtekintése után, s a dolog paradoxona, hogy többet is tudunk a második világháborúról, mint az ugyanilyen tárgyú, de gyenge evokatív hatású filmek megtekintése után.

A kérdés nem úgy áll, hogy *vagy* értelmi, *vagy* evokatív hatás. (Romm filmjének is van evokatív hatása, Tarkovszkij filmje is hat az értelemre.) Inkább arról van szó, hogy a két oldal kölcsönösen erősíti egymás hatását. Mert a két oldal sajátos egysége nélkül nincs igazi művészet. S ez vonatkozik a művészet egészére. Újra hangsúlyozni kell, hogy ennek konkrét megvalósulásában a művészetek és az egyes műalkotások között különbségek vannak, de ezek a különbségek nem eredményezhetik azt, hogy egyesek csak evokatív módon, mások pedig csak az értelemre hatnak. A marxista esztétika előtt álló feladat, hogy kidolgozza az érzelmi és az értelmi oldal viszonyának sajátosságait a különböző művészetek és műfajok területén. Ugyanis az érzelmi és értelmi oldal viszonya a különböző művészetek és műfajok területén különbözőképpen nyilvánul meg.

Caudwell nagy érdeme, hogy gazdag anyagon, meggyőzően elemzi a költészet emócionális hatását. Konceptiójával azonban nem lehet egyetérteni, mert egyoldalú, nem látja az emócionális és az értelmi oldal egységét. Ebből fakad, hogy a költészetben a genotípus ösztöni részének kifejeződését látja. Ez a felfogása kizárja a költészet visszatükröző szerepének elismerését. Mert ha a költészet a genotípus ösztöni részét fejezi ki, amely időtlen, állandó, változatlan, minden emberben közös, akkor a valóság változásai nem tükröződhetnek a költészetben, még a személyiség változásán keresztül sem, hiszen a személyiség változatlan részéhez köti a költészetet.

A művészet visszatükröző szerepének elismerése a marxista esztétika egyik sarkköve, s ez a művészet valamennyi részére vonatkozik. (Nyilvánvaló az is, hogy ez a visszatükrözés a különböző művészetek és műfajok sajátosságai szerint történik.) Vannak, akik egyes művészeteknél elismerik, másoknál (pl. a zenénél és a költészetnél) nem akarják elismerni a visszatükrözés tényét.

Caudwell keresi a költészet specifikumát; elemezve Aristotelész esztétikáját rámutat, hogy a mimezis nem csak a költészet sajátossága, s ezért másban kell keresni a specifikumot. Meglátja, hogy a különbséget a költészet sajátos formájában kell keresni. Így jut el a forma evokatív funkciójához. Látja, hogy a költői szubjektivitás minőségileg más, mint más művészetek szubjektivitása. Kűszködik ezekkel a problémákkal, de végeredményben nem tudja őket megoldani.

A költészet a valóságot tükrözi vissza. Még akkor is, ha a legintimebb, személyi jellegű líráról van szó. Következik ez a személyiség marxista felfogásából. Az emberi személyiség társadalmi, nem pedig biológiai meghatározottság, s amennyiben ez a lírai „önkifejezés” a személyiség lényeges oldalát fejezi ki, ezáltal kell, hogy közvetve tükrözze azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek a személyiség lényegét alkotják. Vajon megszólal-e a költészetben a művészt ösztönölete? Bizonyosan megszólal, csak nem „tisztán” formában, nem társadalmi tartalmaktól elszakadva. Láttuk, Caudwell nagy pozitívuma, hogy látja a költészet evokatív hatását. Az érzelem általa vallott felfogásával azonban nem lehet egyetérteni. Számára az érzelem az ösztön pszichikai vetülete, s nincs visszatükröző sajátossága.

A lírai visszatükrözést (mint általában a művészi visszatükrözést) nem lehet primitív módon, a fotográfálás szellemében, csak a tényleg megtörtént-átélt visszatükrözésének követeléseként felfogni. A költészet a személyiség kifejezésén túl a költői szubjektumon kívüli valóságról is szól. Itt a külső valóság a költői szubjektum prizmáján keresztül tükröződik. E prizma esetleges torzítását vagy hűségét a költő társadalmi helyzete, ebből fakadó világnézete stb. határozza meg. A költészet specifikuma éppen a tükrözés mikéntjében, sajátosságában rejlik. S a lírai visszatükrözés sajátossága a tartalom által meghatározott lírai forma sajátosságában van. Újra eljutottunk a formához. A költészetben a formának mind evokatív, mind visszatükröző funkciója van. S ez a két funkció szintézist alkot, kölcsönösen erősítik egymást. Caudwell megragadta a költői forma evokatív funkcióját, ebben látta a költészet specifikumát, de nem vette figyelembe a költői forma valóságvisszatükröző sajátosságát.

A költészet visszatükröző jellegének specifikuma a költői forma sajátosságában rejlik. E sajátosság lényege, hogy a műalkotás mint előttünk alakuló folyamat jön létre. A költői formában láthatóvá válik a szubjektum aktivitása, mintegy előttünk alakul a vers, látjuk, hogyan jut el a költő a jelenségtől a lényegig, s az alakulásnak ez az előttünk lejátszódó folyamata, a jelenségnek a lényeggel való feltárulkozó találkozása jelenti a költő forma sajátosságát. A költői formának ez a sajátossága nem csak a visszatükröző funkció megvalósulását jelenti; a költői forma ezen specifikumán keresztül valósul meg a költészet evokatív funkciója is. A költői forma evokatív és visszatükröző funkciójának egysége jelenti a költészet értelmi és érzelmi oldala szintézisének megvalósulását. A költészet specifikumát, mint Caudwell, mi is a formában — természetesen a konkrét lírai tartalom által meghatározott formában — találtuk meg, de míg Caudwell a formának csak egyik funkcióját vette észre, addig a helyes álláspont a formában testet öltő két funkció egységének megmutatása.

A forma problémáról beszélve, láttuk, miben tér el felfogásunk Caudwellétől. Ezek a különbségek a tartalom felfogásának különbségéből fakadnak. Nem véletlen, hogy Caudwell a formának csak az evokatív funkcióját látja. Szükségszerűen következik ez abból, hogy szerinte a költészetben a genotípus ösztöni része fejeződik ki, tehát ez válik a költészet tartalmává. Mint már láttuk, ez eleve lehetetlenné tette, hogy Caudwell a költészetben a valóság visszatükröződését lássa. Számunkra a költészet tartalma a társadalmi személyiség és a személyiség világának képe. Ez a személyiség s világa állandó változásban, fejlődésben van, s ez a költészetben is visszatükröződik. Ez a visszatükröződés azonban nem hideg ismeretet nyújt a világról, hanem összekapcsolódva a forma evokatív funkciójával, együtt, egyszerre szólnak az emberi értelemhez és váltanak ki érzelmeket, egymásbanyúlva kölcsönösen erősítik egymást, mert csak ezáltal tudnak az egész emberhez szólni, öntudatát formálni.

Caudwell művének általunk elemezett fő vonalát meg-megszakítják ezzel ellentétes megállapítások. Művében két összeegyeztethetetlen tendencia vonul végig. Az egyik tendencia az, amelyet e cikkben elemeztünk, és ez a fő tendencia. A másik, ezzel ellentétes vonal, a költészet változásait próbálja a társadalom változásából levezetni. Az angol költészet elemzésénél, a költészet jelenének és jövőjének vizsgálatánál nagyon sok értékes megjegyzést találhatunk a költészet és a társadalom viszonyát illetően. Ez a vonal is megérdemelné a részletes vizsgálatot, melyet e cikk keretében nem tudunk megtenni.

*

Caudwell művének csak néhány problémáját (igaz a legfontosabbakat) érintettük. Nem tartunk igényt arra, hogy e cikkben Caudwell esztétikai örökségét értékeljük. Caudwell életműve gazdagabb, mint ahogy erre fény derült e cikk keretében, esztétikai öröksége részletes elemzést igényel, e cikk ehhez akar szerény kezdet lenni.

Az itt felvetődött problémák a marxista esztétikában még megoldásra várnak. Megoldatlanságuk akadályozza, hogy a marxista esztétika még sikeresebben tudja szolgálni a szocialista kultúrforradalom előtt álló feladatokat. Ha e cikk rá tudja irányítani a figyelmet e problémákra, s ezáltal ösztönzi ezek megoldását, elérte célját.